

**УКРАЇНСЬКА ВСЕСВІТНЯ КООРДИНАЦІЙНА РАДА
ІНСТИТУТ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ**

**КРОКИ
ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

Постмайданове громадянське суспільство України:
уроки для країни та світу

НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ

Київ –2006

ISBN 966-8840-02-X

ББК 66.3 (4УКР) 12

К66

Кроки до громадянського суспільства. Постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу / Науковий альманах. За ред. Рубцова В.П., Шестакової А.В., Рябенка В.О. – К.: Українська Всесвітня Координаційна Рада, 2006. – 300 с.

Авторські матеріали учасників Альманаху дають суперечливу палітру поглядів на українські події осені 2004 року та їх наслідки і впливи у контексті розвитку демократичного процесу в Україні та становлення громадянського суспільства. Привернуто увагу до проблематики світового громадянського суспільства, діяльності закордонних організацій українства у країнах перебування.

Адресовано активістам громадянського суспільства, громадським і політичним діячам, представникам органів влади усіх рівнів, науковим працівникам, широкому колу читачів.

Рекомендовано до друку: Науково-технічною радою Інституту місцевої демократії (Протокол №1 від 01.02.2006)

Рецензенти:

В.М.Князев. доктор філософських наук, професор

С.Ю.Римаренко. доктор психологічних наук, професор

6. Гегель Г. В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.227-292.

7. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 85–91.

ЛІБЕРАЛЬНІ ІДЕЇ ТА ЛІБЕРАЛЬНИЙ РУХ У “ПОМАРАНЧЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ”

Олександр Єремєєв

Події листопада – грудня 2004 р., що увійшли до історії України як “Помаранчева революція”, довели, що за добровільного об’єднання значної кількості громадян існує можливість впливу суспільства на державну владу і макрополітичні процеси, ефективного відстоювання індивідами своїх громадянських прав і свобод. Саме тому досить актуальним сьогодні є звернення до лібералізму – політичної теорії, що ставить на вищий щабель ієрархії суспільних цінностей свободу індивіда, конституційне правління, верховенство права, толерантність до різних точок зору, конструктивний соціальний прогрес. Метою даної статті є спроба дослідження феномену “Помаранчевої революції” як з точки зору ліберальної політичної теорії, так і з точки зору лібералізму як суспільно-політичного руху [1].

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу явища “Помаранчевої революції”, необхідно з’ясувати, чи припускає ліберальне вчення революційний шлях зміни влади і чи є “Помаранчева революція” явищем, що не заперечує основ лібералізму, наголосити на тому, що є основою ліберального суспільного порядку, утвердження якого мали на меті події в Україні кінця 2004 р., а також на сутності ліберального суспільно-політичного руху.

Засновник ліберального вчення Дж. Лок обґрунтовував походження державної влади суспільним договором, згідно з яким обов’язком держави є забезпечення громадського блага спільноти, що полягає у захисті життя, свободи та власності кожного з її членів. Права ж на захист життя, власність, набуту через працю, свободу (право на власний розсуд розпоряджатися своєю особою і власністю, а також захищеність від свавільного обмеження власних можливостей та насилля з боку інших), згідно з Локком, передують політичному стану, є невідчужуваними, мають відображатися у рівних для всіх членів суспільства позитивних законах і неупереджено захищатися державою [2].

Таким чином, Лок сформулював одне з основних положень лібералізму – ідею правової держави, згідно з якою право є верховним по відношенню до закону та влади. Влада, утворена на основі суспільного договору, має будуватися на законі, який є відображенням природного невідчужуваного права. Отже, право впливає безпосередньо на систему законів, а також впливає на владу опосередковано, через закон [3].

Суспільний договір, згідно з Локком, не є єдиним історичним актом. Він постійно відтворюється через добровільну згоду на належність індивіда до політичної спільноти та дотримання ним її законів, прийняття обраним представницьким органом нових законів, що не обмежують природного права.

Необхідно відзначити, що вибори також є різновидом відтворення суспільного договору: громадяни згідно з власними переконаннями доручають на обмежений термін певному колу своїх представників захищати їх життя, свободу та власність, забезпечуючи цим благо усїєї спільноти. Якщо ж носії влади нехтують законами і своїми обов'язками (прийняття законів, їх охорона і забезпечення), громадяни мають право утворити новий політичний орган. Якщо ж законодавчий орган чи державець діють всупереч висловленій довірі (а це стосується і узурпації, адже, згідно з Локом, право на владу має лиш той, хто отримує на це згоду народу [4], яка виявляється через вибори), громадяни отримують право відмовитися від покори владним органам, повернутися до природного стану і висловити довіру новим органам державної влади [5], уклавши, таким чином, новий суспільний договір. Таким чином, засновник ліберального вчення виправдовує можливість революції як непокори владним органам у випадку, якщо вони діють всупереч суспільному договору.

Наріжним каменем ліберального соціального порядку є значний вплив на органи державної влади та місцевого самоврядування громадянського суспільства – царини вільного самовияву індивідів, добровільних асоціацій, організацій громадян, що захищена законом від свавільної регламентації з боку державної влади [6]. Основними рисами даної сфери міжлюдських взаємин є свобода індивіда у реалізації власних задумів і можливостей, свобода добровільного об'єднання громадян з метою реалізації їх інтересів (якщо це не загрожує свободі інших громадян, не суперечить законодавству, що має дану свободу охороняти), плюралізм думок, інтересів, видів діяльності, толерантне ставлення до відмінних поглядів [7]. За ліберального соціального порядку відносини “державна – громадянське суспільство” є у переважній більшості випадків партнерськими. З одного боку, громадянське суспільство обмежує прагнення органів державної влади до свавільного панування (найвищий вияв спротиву громадянського суспільства владному свавілля – акції громадянської непокори як відповідь на порушення суспільного договору), з іншого – не протиставляє себе суверенній владі, здатне гармонійно співпрацювати з нею, якщо це не суперечить інтересам громадян, діє в межах Конституції та законів.

За ліберального суспільного порядку найважливішим способом взаємодії між владою та суспільством є вибори. Однак вільні, альтернативні, конкурентні вибори є не єдиною ознакою ліберального режиму. Його іншими суттєвими ознаками є:

- підконтрольність та підзвітність виконавчої влади перед представницькими органами;
- незалежність судової влади, що забезпечує наявність верховенства права;
- ринкова економіка з наявною рівністю можливостей суб'єктів економічної діяльності;
- гарантії проти свавілля силових структур;
- обмеження можливостей партій при владі впливати на процес виборів;
- обмежений контроль уряду за засобами масової інформації, що здійснюється лише в межах чинного законодавства [8].

Відомо, що будь-яка політична ідеологія не лише являє собою певну ієрархію суспільних цінностей, а й спонукає носіїв цих цінностей до діяльності, метою якої є перетворення політичної доктрини на дійсність, надаючи, таким чином, імпульс до суспільно-політичного руху. Як відзначає український дослідник В.П. Заблоцький, сутністю лібералізму як суспільно-політичного руху є звільнення людини від обмежуючих умов, пов'язаних із суспільним існуванням, виходячи з базових цінностей ліберального вчення. Ліберальний рух має на меті утвердження нових форм і умов свободи, пошук цілей і засобів вільного самоствердження індивіда, свідоме прагнення практично вплинути на існуючі соціальні інституції і відносини з метою їх перетворення відносно уявлень про свободу і заснований на ній суспільний устрій [9].

При дослідженні явища “Помаранчевої революції” з точки зору ліберальної теорії та ліберального руху важливо виявити:

- відповідність самого феномену “Помаранчевої революції” положенню ліберальної теорії про право народу на відмову від покори владі, що діє всупереч суспільному договору;
- відповідність задекларованих лідерами “Помаранчевої революції” цінностей цінностям, що визначаються ліберальною ідеологією як пріоритетні;
- відповідність прагнень учасників “Помаранчевої революції” та ходу її подій в цілому ліберальному типу емансипації.

Безпосередньою причиною “Помаранчевої революції” стала фальсифікація результатів виборів Президента, що, по суті, було спробою узурпації влади. Це порушувало статтю 5 чинної Конституції, згідно з якою в Україні ніхто не може узурпувати державну владу [10]. Отже, відбулося порушення основ суспільного договору, базовим офіційним вираженням якого є Конституція. Згідно з ліберальною теорією, такі події надавали право громадянам відмовитися від лояльності діючій владі, яка через свої свавільні дії обмежувала свободу громадян.

Необхідно відзначити, що фальсифікація виборів стала не єдиною причиною подій в Україні в листопаді – грудні 2004 р. Протягом усього часу після здобуття країною незалежності державна влада фактично не забезпечувала рівності громадян перед законом, яка може бути втілена через незалежність та неупередженість судочинства. Під час попередніх виборів провладні партії та посадовці виконавчої влади, що їх представляли, застосовували адміністративний ресурс, що впливало на результат виборів. Був наявний тиск силових та виконавчих структур на опозиційні засоби масової інформації. Не було також гарантовано право власності, що також було порушенням владою одного з найважливіших зобов'язань, яке, згідно з ліберальною теорією, накладає на неї, суспільний договір.

Основною ціллю революції було не свавільне захоплення влади, а встановлення законного порядку через вибори – укладення суспільного договору з новими представниками, які зобов'язалися цей договір виконувати. Необхідно відзначити, що лідери опозиції під час мітингів неодноразово наголошували на тому, що нова владна команда отримає повноваження саме на

основі договору, укладеного між нею та суспільством через волевиявлення на виборах.

Положення програми кандидата у Президенти України В. Ющенко загалом відповідали ліберальній ідеології, адже у даному документі значну увагу було приділено необхідності створення державною владою умов для вільного індивідуального саморозвитку. Так, наприклад, у програмі було відзначено необхідність:

- забезпечення доступу до якісної освіти і медичного обслуговування для осіб з незначним статком (що має покращити умови для їх індивідуальної самореалізації);

- полегшення процедури відкриття власного підприємства та сприяння індивідуальній економічній ініціативі;

- створення умов для успішної, повноцінної самореалізації громадян з вадами здоров'я [11].

У царині відносин “держава – громадянське суспільство” програма В. Ющенко декларує їх партнерський характер:

- сприяння громадській ініціативі у вирішенні суспільних проблем;
- децентралізація влади та розширення прав і зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування;

- скорочення повноважень управлінських структур та відмова від їх безпосереднього втручання у проблеми, які можуть бути розв'язані самими громадянами у кращий спосіб [12].

У програмі також наголошувалося на необхідності впровадження таких засад ліберального суспільного устрою як рівність громадян перед законом та у відносинах з органами державної влади (відзначено неприпустимість привілейованого становища окремих представників великого бізнесу, що використовували державну владу в своїх економічних інтересах, нехтуючи чинним законодавством, а також те, що кожен громадянин має отримати можливість захистити у суді свої права, незалежно від статку), існування свободи слова та вільної діяльності опозиції, єдність нації, що існує в умовах багатоманітності ідентичностей (конфесійних, етнопонаціональних, мовних, політичних, тощо) і толерантних відносин між їх носіями [13].

Необхідно відзначити, що програма В. Ющенко містила в собі і соціальні зобов'язання: збільшення пенсій до прожиткового мінімуму, ліквідувати дискримінацію у пенсійному забезпеченні, пріоритетне оздоровлення ветеранів війни та праці, підвищення заробітної плати медикам і освітянам, гарантія забезпечення житлом і підвищення рівня життя малозахищених верств населення (військовослужбовці, звільнені в запас, молоді сім'ї, тощо) [14]. Виконання таких зобов'язань пов'язане з участю держави у частковому перерозподілі прибутків громадян. Втім, це не завжди суперечить таким базовим положенням ліберальної теорії, як самоцінність індивіда та його відповідальність за свої дії, існування приватної власності як умова індивідуальної свободи, конкуренція в економіці, наявність правової держави та відповідальної, обмеженої законом поділеної влади, толерантність та захист прав меншості, тощо. Відомо, що представники

неоліберальної течії відстоювали необхідність обмеженого перерозподілу матеріальних благ на користь найнезаможніших верств з метою надання їх представникам кращих умов для вільного індивідуального саморозвитку та нових можливостей для реалізації свого бачення особистого блага.

Загалом положення програми В. Юшенка, що склали основу гасел як передвиборчих мітингів, так і власне “Помаранчевої революції”, відображали по суті прагнення суспільства до ліберальної емансипації – звільнення від обмежень вільного саморозвитку індивіда і суспільства в цілому від обмежуючих умов, які існували за тогочасного політичного режиму. Фундаментальні громадянські права і свободи, верховенство права, рівність громадян перед законом, відсутність привілеїв за майновим станом, гарантія права власності, право на належний соціальний рівень, рівень освіти та медичного обслуговування, наявність правової демократичної держави, народний суверенітет були відзначені у I та II розділах чинної Конституції України [15], однак досить часто нехтувалися можновладцями та потужними фінансово-промисловими групами, які їх підтримували. Як відзначає В. Степаненко, посилаючись на дані Інституту Соціології НАН України, протягом кінця 1990-х – початку 2000-х рр. поняття “права людини” набуло для значної кількості громадян реального змісту, а не суто декларативного характеру [16]. Прагнення реального втілення в соціальне життя задекларованих Конституцією по суті ліберальних цінностей, звільнення від чинників, що чинили перешкоду реалізації цих цінностей значною мірою і стали причиною акцій громадянського протесту листопада – грудня 2004 р.

Про те, що події “Помаранчевої революції” були прикладом ліберальної емансипації, свідчить наступне.

По-перше, об’єднання громадян, що взяли участь у подіях листопада – грудня на Київському Майдані Незалежності, відбулося на основі громадянської солідарності. Жителі різних міст і сіл України, що не знали один одного, не були один одному чимось зобов’язані, незалежно від свого статку, суспільного становища, мовної та релігійної приналежності, об’єдналися та підтримували один одного задля відстоювання своїх громадянських прав, а не задля отримання конкретних матеріальних благ [17]. Метою їх єднання було здобуття рівних життєвих шансів і можливостей для кожного, встановлення того способу правління, політичного режиму, які були задекларовані Конституцією, а не їх руйнація. Важливо відзначити, що таке об’єднання є свідченням принаймні часткової емансипації від соціального атомізму та безпорадності, що були спричинені радянським пануванням.

По-друге, методи спротиву були законними та ненасильницькими [18]. Громадяни діяли в межах Конституції та законів України, що також свідчить про їх прагнення встановлення ліберального соціального порядку, однією з головних рис якого є верховенство права. Учасники революції вважали за необхідне здобути юридичне підтвердження незаконності дій виконавчої влади (фальсифікація результатів президентських виборів) через діючі законні владні інституції – Верховну Раду та Верховний Суд України.

По-третє, учасники “Помаранчевої революції” продемонстрували наявність змішаної, учасницько-підданської політичної культури, яка є характерною для ліберального соціального порядку. Ознакою цього, на думку Е. Шербенка, була не відданість конкретній особі (в даному випадку – кандидату у Президенти), а покора законно діючим владним інституціям та дотримання правил порядку, заснованого на верховенстві права [19].

По-четверте, під час “Помаранчевої революції” в Україні відбулася лібералізація інформаційного простору. Журналісти багатьох провладних засобів масової інформації за власним свідомим вибором та рішенням відмовилися підкорятися державній та редакційній цензурі і зголосилися об’єктивно висвітлювати поточні політичні події.

По-п’яте, учасники “помаранчевих” подій виявили толерантне ставлення до тих, хто відстоював протилежні політичні позиції. Свідченням цього були мирні дискусії з прихильниками В. Януковича та такі гасла, як “Схід і Захід разом”, “Донецьк, Донбас, присднуйтеся до нас”. Необхідно відзначити, що це засвідчило прагнення подолання стереотипного уявлення про непримиренність світоглядних позицій жителів східних і західних регіонів України, уявлення про неможливість їх гармонійного співіснування в межах єдиної нації, незважаючи на наявність відмінностей в їх поглядах.

По-шосте, події листопада – грудня 2004 р. в Києві реально продемонстрували прагнення Української нації до самовизначення, звільнення від обмежуючих для національного суверенітету умов на міжнародному рівні. Відомо, що політичне керівництво Російської Федерації, яке майже ніколи не приховувало свого прагнення залучити Україну до Російської сфери впливу, недвозначно продемонструвало свою прихильність до провладного кандидата, на користь якого фальсифікували результати президентських виборів. Як відзначав відомий політичний дослідник З. Бжезінський, події “Помаранчевої революції” продемонстрували прагнення їх учасників не лише до утвердження ліберального суспільного порядку всередині країни, а й до самовизначення України як суверенної нації на міжнародній арені [20]. Важливо також відзначити, що події “Помаранчевої революції” викликали значний міжнародний резонанс. Прагнення Української нації до самовизначення було підтримано багатьма іноземними авторитетними політиками та науковцями.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що “Помаранчева революція” за своєю суттю була актом суспільної непокори суверенній владі, що діяла всупереч соціальному договору, вираженому у чинній Конституції. Отже, феномен “Помаранчевої революції” відповідав положенням ліберальної теорії щодо походження суспільної влади, її обов’язків та права суспільства на непокору владі, що свідомо порушує дані обов’язки.

Цінності, задекларовані як пріоритетні лідерами “Помаранчевої революції” відповідали пріоритетним цінностям ліберальної аксіологічної ієрархії. Ідеї створення умов для вільного індивідуального саморозвитку, утвердження в країні верховенства права, партнерських відносин “держава – громадянське суспільство” були наріжними у програмі кандидата – лідера революції. Як

засвідчили події листопада – грудня 2004 р., дані ідеї поділялися значною кількістю найбільш соціально активних громадян.

Власне події “Помаранчевої революції” являли собою приклад ліберальної емансипації, адже метою їх учасників було утвердження соціального порядку, заснованого на базових ліберальних цінностях та звільнення від тих умов суспільного існування, що стояли на заваді становленню такого порядку.

Література

1. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 48
2. Лок Дж. Два трактати про врядування – К.: Основи, 2001 – 265 с.
3. Кисельов С. Логіка Закону України “Про вибори Президента України” як показник логіки українського законодавства // Вибори та демократія. – 2005. - №1(3). – С. 32
4. Лок Дж. Два трактати про врядування – К.: Основи, 2001 – С. 235
5. Там само. – С. 246-247
6. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 201; Рябов С.Г. Політологічна теорія держави – К.: Тандем, 1996 – С. 80
7. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави – К.: Тандем, 1996 – С. 80-81
8. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 240; Шведа Ю. Демократія і вибори за С. Хантінгтоном // Вибори та демократія. – 2005. - №1(3). – С. 41
9. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія – Донецьк: Янтра, 2001. – С. 95-97
10. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. Преса України, 1997. – 80 с.
11. Програма кандидата на пост Президента України Юшенка Віктора Андрійовича – <http://www.yuschenko.com.ua/ukr/Future/206/>
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. Преса України, 1997. – 80 с.
16. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. “Помаранчева” стадія становлення // Віче. – 2005. - №2. – С. 52
17. Щербенко Е. Легітимація Майдану: від України до українців // Віче. – 2005. - №4. – С. 36
18. Федуняк С. Кольорові революції та регіональна безпека // Віче. – 2005. - №7-8. – С. 115
19. Щербенко Е. Легітимація Майдану: від України до українців // Віче. – 2005. - №4. – С. 35
20. Бжезинский З. Переход Украины к государственной-национальной самостоятельности и Оранжевая революция // Зеркало недели, суббота, 15 – 21 октября 2005. – С. 4